

“Тур, улуу журт!” публицистикалык поэманын тексттеринде бүгүнкү эгемендүү мезгилде болуп жаткан турмуш көрүнүштөрүнүн элестери, түрдүү адам тагдырларынын психологиялык абалдары, интонациясы, актуалдуу саясий окуялар, социалдык турмуштагы оң-терс жактары турмуш чындыгынын негизинде жандуу туюнтулат.

Жыйынтык

Меңди Мамазаирова чыгармасында бүгүнкү күндөгү коомубузда чыркооктой каптаган жат көрүнүштөргө жаны кейип, канткенде адамдардын коомдук аң-сезимин өстүрүп, таза коом кура алабыз, мындай билимсиз, эне тилин чанган, кайдыгер жаштардын келечеги эмне болот, диний радикалдуулук күчөп, бөтөн элдин маданиятына жутулуп баратабыз деген толгон-токой көйгөйлүү маселелерди кырынан коюп жатары аныкталды. Поэмада өткөн доор, бүгүнкү күн, келечегибиз параллель коюлуп, конкрет предмет жана турмуш реалийери таасирдүү сүрөттөлөт. Акын адам баласынын акыл-эсине, анын руханий күчүнө, эмгегине жогору баа берери анык. Меңди Мамазаирова “Тур, Улуу журт!” публицистикалык поэмасында аттуулдук сезими күчтүү, гуманист сүрөткер экендиги белгиленди.

Адабияттар тизмеси:

1. **Даутов, К.** Мезгил сыны жана мен. Тандалмалар [Текст] / К. Даутов. - Бишкек: Бийиктик, 2004. - 524 б.
2. **Мамазаирова, М.** Тандалмалар [Текст]: ырлар, поэмалар / М. Мамазаирова. - Бишкек: Турар, 2013.- 484 б.
3. **Муратов, А.** Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы [Текст] / А. Муратов. - Бишкек: Турар, 2013.-554 б.
4. **Сыдыкбеков, Т.** Акындын элеси [Текст] / Т.Сыдыкбеков.- Фрунзе, 1965. - 224 б.
5. **Мамазаирова, М.** Тур, Улуу журт! Ырлар, поэмалар [Текст] / М. Мамазаирова. – Бишкек: Турар, 2010.- 35 б.
6. **Исмаилова, Б.Т.** Кыргыз адабиятындагы салттуулук жана жанычылдык маселелери [Текст] / Б.Т. Исмаилова // Наука. Образование. Техника.- Ош: КУУ, 2016. - №1. – Б. 114 – 118.

DOI:10.54834/16945220_2023_3_173

Поступила в редакцию: 29.10.2023 г.

УДК:82-1:82-15(575.2)

Осмонова Ж.Р.

аспирант Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б. Сыдыкова, Кыргызская Республика

МЕҢДИ МАМАЗАИРОВАНЫН ПОЭЗИЯСЫНДА АДАМ МЕНЕН ЖАРАТЫЛЫШТЫН БАЙЛАНЫШ МАСЕЛЕЛЕРИ

Бул жумушта изилдөөнүн предмети катары- Меңди Мамазаированын поэзиясында адам менен жаратылыштын байланышы каралды. Көркөм -эстетикалык өзгөчөлүктөрү, турмушту поэтикалык чагылдыруудагы өз алдынчалыгы, образдарды жаратуудагы көркөм сөз каражаттары, адабий табылгалары тууралуу сөз болот. Изилдөөнүн негизги максаты - Меңди Мамазаированын адам менен жаратылыш темасындагы ырларынын идеялык-көркөмдүк наркы, колдонгон көркөм каражаттарын кыргыз поэзиясынын контекстинде талдоо жана баалоо болуп эсептелинет. Изилдөөдө адабияттарды талдоо илимий усулдары колдонулду. Изилдөөнүн илимий баалуулугу - кыргыз жана дүйнөлүк адабият таануу илиминин жетишкендиктерине негизделип, акындын чыгармачылык өзгөчөлүктөрү, образдуулукту түзүү каражаттары улуттук адабият таанууда алгачкы жолу изилдөөгө алынып жатат. Изилдөөдө алынган натыйжалардын практикалык

маанилүүлүгү - эмгектен алынган тыянактар, сунуштар кыргыз адабият таануусундагы улуттук поэзияны, анын ичинде Меңди Мамазаированын чыгармачылыгын окуп үйрөнүүдө, жогорку окуу жайларынын жана орто мектептердин окуу программаларын, окуп үйрөнүүдө, окуу - методикалык колдонмолорун жазууда пайдаланылат.

Негизги сөздөр: Меңди Мамазаированын поэзиясында; адам менен жаратылыш; фольклор; жаратылыш; пейзаж; поэтикалык-көркөмдүк; философиялык концепция.

СВЯЗЬ ЧЕЛОВЕКА С ПРИРОДОЙ В ПОЭЗИИ МЕНДИ МАМАЗАИРОВОЙ

В данной работе в качестве предмета исследования было рассмотрена связь человека с природой в поэзии Менди Мамазаировой. Поговорим о художественно-эстетических особенностях, самостоятельности в поэтическом изображении жизни, художественных способах создания образов, литературных находках. Основная цель исследования - проанализировать и оценить идейно-художественную ценность стихотворений Менди Мамазаировой на тему человек и природа, использованных художественных средств в контексте кыргызской поэзии. В исследовании использовались научные методы анализа литературы. Научная ценность исследования основана на достижениях кыргызского и мирового литературоведения, а творческие особенности поэта, средства создания образов изучаются впервые в отечественном литературоведении. Практическая значимость полученных в исследовании результатов заключается в том, что выводы и рекомендации, полученные в результате работы, используются при чтении и изучении национальной поэзии в кыргызском литературоведении, в том числе произведений Менди Мамазаировой, при написании учебных программ высших и средних учебных заведений, средних школ, в написании учебных и учебно – методических пособий.

Ключевые слова: в поэзии Менди Мамазаировой; связь человека с природой; фольклор; природа; пейзаж; поэтико-художественный; философская концепция.

QUESTIONS OF THE CONNECTION BETWEEN HUMANITY AND THE NATURE OF THE POETRY OF MENDI MAMAZAIROVA

In this work, the subject of research was the issues of the connection between man and nature in the poetry of Mendi Mamazairova. We will talk about artistic and aesthetic features, independence in the poetic depiction of life, artistic methods of creating images, literary finds. The main goal of the study is to analyze and evaluate the ideological and artistic value of Mendi Mamazairova's poems on the topic of man and nature, the artistic means used in the context of the Kyrgyz poetry. The study used scientific methods of literature analysis. The scientific value of the research is based on the achievements of Kyrgyz and world literary studies, and the creative features of the poet and the means of creating images are being studied for the first time in domestic literary criticism. The practical significance of the results obtained in the study lies in the fact that the conclusions and recommendations obtained as a result of the work are used when reading and studying national poetry in Kyrgyz literary criticism, including the works of Mendi Mamazairova, when writing curricula for higher and secondary educational institutions. schools, in writing educational and teaching aids.

Key words: in the poetry of Mendi Mamazairova; connection between man and nature; folklore; nature; scenery; poetic and artistic; philosophical concept.

Адам менен жаратылыштын диалектикалык байланышы деген түбөлүктүү философиялык концепция көркөм сөз өнөрүндө элдик фольклордон башталып, бүгүнкү кыргыз профессионал адабиятка чейин предмет болуп, узак жол басып келе жатат. Ар бир доордо, мезгил алкагында мындай асыл баалуулуктар ар түрдүү мүнөздө кабылданып, көркөм ишмердүүлүктө чагылдырылып келгени белгилүү. Профессор Б.Темирова туура белгилегендей: “доор алмашып, мезгил арымына жараша адамзаттын коомдук аң-сезими өсүп - өнүгүп өзгөргөн сайын кыргыз адабий процесси да улам жаңыланып, көркөм-эстетикалык сапаты жагынан бийиктикке карай умтулуп, тынымсыз жандуу кыймыл-аракетте жүрүп олтурушу зарыл жана мезгил талабы” [1]. Чындыгында бүгүнкү ааламдашуу доорунда адам

менен табияттын биримдиги маселеси чыгармаларда сүрөттөө, кабылдоо жаатында эбегейсиз өзгөрүүлөр жүрүп жатат.

Албетте, көркөм сөз өнөрүндө мындай улуу ачылга, дүйнөлүк аренадагы жаңылык даанышман жазуучу Ч. Айтматовго таандык. Залкар сүрөткер чыгармалары аркылуу адамтаануу, аалам курулушу, жаныбарлар менен өсүмдүктөр дүйнөсүн ачуучу, миф жаратуучу феномен катары дүйнөлүк адабияттын сересине чыкты. Кыргыз поэзиясынын алпы А.Осмоновдун улуттук баалуулуктар боюнча көркөм жаралгалары да окурман журтунун жүрөгүнөн терең орун алып калган. Адам менен табият маселеси түбөлүктүү тема катары акын, жазуучунун дүйнө таануу өзгөчөлүгүнө жараша болот. Маселен, орус акындары Ф. И. Тютчев, А. А. Фет пейзажист сүрөткерлер болгон, ушул темада талант сырларын ачкан, жаратылыштын кубулуштарынын кереметин поэзияда даңазалашкан. Залкар окумуштуулар К. Асаналиев, Р. Кыдырбаева айткандай: “кээ бир учурларда пейзаж адамдын жекече тагдыры менен эриш аркак айкалыштырылып сүрөттөлөт. Мындай кезекте пейзаж кеңири жана толук “портрети” менен берилбейт, персонаждын ошол учурдагы гана психологиялык ал-абалына түздөн- түз тиешелүү болгон жаратылыштын айрым бир белгилери сүрөттөлөт” [2]. Көркөм чыгармаларда пейзаж эки мааниде колдонулат: биринчиден, калемгер тек гана табияттын керемет кубулушун тартса; экинчиден, адамдын жан дүйнөсүн, психологиялык абалын белгилүү бир идеялык максаттан улам чагылдырат.

Жаратылыштын ар түрдүү көрүнүштөрү, кубулуштары адам тагдыры, кубаныч-кайгысын туюнтуп, турмуш көрүнүштөрдүн негизинде жаралат. Эгерде таза пейзаждык сүрөттө болсо да белгилүү даражада адамдын жаратылышка болгон мамилесин билдирет. Пейзажда калемгерлердин эли-жерине болгон сүйүүсү, урматтоосу да берилет. Кыргыз поэзиясында мындай мүнөздөгү ырлар А. Осмонов, Ж. Турусбеков, М. Алыбаев, С.Эралиев, С. Жусуев, Ж. Мамытов, О.Сооронов, Т. Кожомбердиев жана башка акындарда кездешет. Өзгөчө залкар акын А.Осмонов не бир керемет ырлары Ала-Тоону, Ысык-Көл цикли мекенибиздин өткөнү менен бүгүнкүсү, эртеңкиси менен келечеги тууралуу ой-толгоосу, максаты менен кыялы ширелишип турат.

Андыктан ар бир заманда көркөм сөз өнөрүн аркалаган калемгерлер бул темадан кыя өтпөйт. Ушул мааниде кыргыз поэзиясында орду бар, белгилүү акын Менди Мамазаированын да чыгармачылык диапозону кеңип, тематикасы байып, идеялык көркөмдүгү артып баратканы пейзаждык ырларында да көрүнөт. М.Мамазаированын чыгармачылык кампасында пейзаждык ырлары басымдуу орун ээлейт. Акын жергебиздин кооз жерлерине, түркүн жаныбарлар, өсүмдүктөр дүйнөсүнө кайрылыптыр. Өзгөчө жердин көзү болгон Ысык-Көлгө арнаган ырлар түрмөгү сөз кылууга арзыйт. Акындын Ысык-Көл, дегеле көл темасы толкундантып, шыктандырып турат. Бул темага кантип кайрылып калганы тууралуу автордун сөзүнө кулак төшөсөк: “Жай, күн ысык. Студенттер көлгө түшүп, кумга кактанып, жээгинен ар түрдүү таштарды терип, Көл менен жакындан тааныштык. Көл тууралуу түрдүү уламыш-болмуштарды угуп кызыгып, элестетип, Көл астында калган шаар... Шакегин көлгө түшүрүп жиберип, аны таап келүүгө тереңге чумуп, келбей калган сүйгөн жигитин алигиче издеген, түн ичи жээкке келип, адамдарга көрүнбөй ыйлаган кыздын үнү азыр да кулагымда. Ысык-Көлгө болгон сыймыгым, махабатым ашып-ташып, улутумдун бешенесине бүткөн ыйык Көлдүн жүрөгүмдүн тереңинде жүргөн купуя да, ашкере да келбетин толук тартууга ыр саптарымдын кубаты да, деми да, кудирети да жетээр эмес” [3], -дейт.

Автордун көл тууралуу “Түнкү көл”, “Жээгинде”, “Таңкы көл” сыяктуу ыр саптары, “Коштошо албай”, “Садагам, Ысык-Көлүм, саламат бол”, “Ысык-Көл” жана башка көптөгөн ырлары бар. Автор “Түнкү көлдүн” кереметин мындайча тартып берет:

Түнкү көл... Чөлкөмүнөн ашып батпай,
 Сүйлөнүп күү-шаа түшүп алда кандай.
 Тереңден сүзүп келип, Айым балык?
 Жээгинен өз сүйгөнүн аңдыгандай.
 Жол жүрүп, аттан түшкөн алп жигитти,
 Байкатпай шап билектен кармагандай...
 Караандар ары бери арбалаңдап,
 Жүргөнсүйт суу койнунда бир иш менен.
 Сүйлөнүп, күңгүрөнгөн, сырдуу түнү,
 Угулат кыз күлкүсү шыңгыраган.
 Шаңгырап кишенеген күлүк үнү,
 Эндикке жетип жатты аңгыраган [4].

Акын поэзиянын күчү аркылуу Ысык-Көлдүн тарыхын, сырын, байлыгын ачып берүүгө аракеттенет. Ысык-Көлдүн түнкү көрүнүшү жандандырылып, “Айым балык өз сүйгөнүн жээктен аңдып”, “жол жүрүп, аттан түшкөн алп жигитти” шап билектен кармагандай, “караандар ары бери арбалаңдап”, сүйлөнүп, күңгүрөшсө, “кыз күлкүсү шыңгырап”, “кишенеп күлүк үнү” угулуп, айтор жандуу турмуштун элестүү картинасы тартылат. Ырдын ар бир саптарынан көлдүн түнкү толкуну, ичинде катылып жаткан кыйма-чийме жашоо ыргагы, анын адам баласына сырдуу ары жагымдуу касиеттери сезилип тургансыйт. Акын Ч. Айтматовдун “Кылым карытар бир күн” романындагы “Айым балык” легендасын мотив катары алып, шакеги колунан түшүп, аны издеген жигиттин образын жеткиликтүү боектор менен таасирдүү, элестүү тартып берген.

Ал эми М. Мамазаированын Ысык-Көл жөнүндөгү татынакай ойлору барган сайын тереңдеп, “Таңкы көлдүн” картинасын көз алдыбызга жандуу көрсөтөт:

Таң атаар алды... Көшүлө,
 Баладай тыноо кагасың.
 Башыңды койчу төшүмө,
 Уйкуңдун калса чаласы.
 Чоочутуп алсам кокустан,
 Сынат деп жүзүң-айнегин.
 Сыдырым желге бой тосом,
 Сырдашкан күндөр кайда эми... [5].

Автор Ысык-Көлдүн таңкы көрүнүшү кандай чеберчилик менен орундуу салыштыруулар, көркөм туюнтмалар аркылуу сүрөттөгөн, “баладай тыноо кагасың, башыңды койчу төшүмө, уйкуңдун калса чаласы”. Анын балыр болуп түбүнө жаткысы, кыз-жигиттей сырдашкысы, жомок айтып атыр жыттуу боюнда жүргүсү, катылып жаткан сырларын жазгысы келет. Акын “Коштошо албай”, “Садагам Ысык-Көлүм, саламат бол!” деген ырларында салттуу ыр формасы менен куюлуштуруп, терең мазмунду кыска эле саптарга батыра алган. “Коштошо албай” ырында:

Төбөңдөгү Күнүң дагы, булуттуң,
 Көлүм сенин калканычы күнү-түн.
 Мээриминден муз тоңбогон ыйык суу,
 Кыргызыма түгөнбөгөн ырыссың.
 Жыл айланбай келсем дагы мөлтүрөп,
 Сулуулугуң көтөрө албай делдиреп [6].

Акындын түрдүүчө кыялдануусу, эргип таң калуусу, суктануусу реалдуу турмуш чындыгы менен дал келип турат. “Садагам Ысык-Көлүм, саламат бол!” аттуу ырында лирикалык каарман үчүн Ысык-Көл адамдардын жан дүйнөсүн тазартып, күч-кубат берип, жашоонун символундай. Ал түгүл “энемдин ак сүтүнө бут салгансып, кээде мен кечкенден да аяп турам” деп, ыйык көлдү көздүн карегиндей сактоого чакырат:

Ич тардык кылбайм, келсин пайдалансын,
А бирок, ЫЙЫК КӨЛДҮ булгабасын.
Ден соолук, таза көңүл-түбөлүк мол,
Ысык-Көл садагам ай, саламат бол [7].

Акын М.Мамазаирова дүйнөдөгү эң кооз он беш көлдүн катарына кирген Ысык-Көлгө таасирленүүсү, сүйүүсү чындыгында өзгөчө. Лирикалык каармандын толкундай берилген идеясы терең, уйкашы шыдыр, ритми элпек, ыр курулушу табигый, колдонулган көркөм каражаттар оригиналдуу. Орус деңизинин улуу художниги Айвазовский: “Көлдүн сүрөтүн тартуунун татаалдыгы анын образынын кистиге кармалбастыгында”, -деп айткан экен. Андыктан М. Мамазаирова да Ысык-Көлдүн образын толук жазып бере албай кыйналгандыгы, анын өзүндөй сырларынын тереңдигинде. Улуу элдин тарыхы ыйык Ысык-Көлдүн тарыхына айланып тереңдеп катмарланып кеткен. Кечээги көлүбүз жапайы жээктен жээке урунуп алда канча эркин өмүр өткөргөн доорлор өткөн. Эл көбөйүп, жашоо татаалданып, керектөөлөр күчөп, адам жырткычтар кордоп, булгап турган учуру. Залкар Гейне: “Жерден жаракка кетсе, акындын жүрөгү аркылуу өтөт”-деп таамай аныктап айткан сөзү М. Мамазаированын нравалык-акындык сапатына дал келери ачык көрүнүп турат. Акын көлдүн кереметин гана ырга салбастан аны коргоо, көздүн карегиндей сактоо маселесин да кошо көтөрөт. Баарыдан мурда автордун Ысык-Көлдүн мезгил өткөн сайын тартылып, таштандыларга толуп экологиялык кризиске туушуканына, адамдар маңкүртчасынан мамиле жасап жатканына жаны кейийт. Кыргыздын тагдырына бүткөн берметти жапатырмак коргоп калууга ар бир кыргыз атуулу милдеттүү экендигин эскертет жана чакырат.

Акын “Ак-Буура”, “Ак-Буураны бойлоп”, “Ак-Буураны боюндагы кош терек”, “Ойлуу дарыя”, “Ак-Буура тууралуу баллада” аттуу ырлар түрмөгү бар. Чыгармаларда Ош шаарын тең жарып аккан, мезгилинде Бабур бабабыз “Бабур нааме” китебинде тамшанып жазган айтылуу таштан- ташка урунуп, куму алтын чайкаган керемет дарыяны ырга салган. “Ак-Буура тууралуу баллада” аттуу ыры кулакка мындайча жаңырат:

Кушу түшүп, Олокондой алп тоого,
Пайгамбарым сүйүп, түнөк сураган.
Мээриминен ак мөңгүлөр бүт эрип,
Дайра болуп, төмөн карай кулаган.

Тоо койнунда жаткан алтын, күмүштүн,
Күкүмдөрү агып келет сарыгып.
Ичкен адам чырак кылып үмүтүн,
Оруусунан туруп кетет айыгып [8].

“Ак-Буура” менен “Ак-Буура тууралуу баллада” илгертен бери эле мифологиялык ишенимге салынып жашап келген, анан калса фантастика менен романтика да баары реалдуу чындык куюлушуп бири-бирине өтүшкөн катышынан бүткөн ырлар. “Ак-Буура тууралуу баллада” аттуу ырында Олокондой алп тоодон миндеген мөлтүр булактардан куралган Ак-Буура дарыясын Бакай ата, Кошой баба, Манас баатырлар ичип, “бала Манастын Ак Төөсү” күрпүлдөгөн суудан агып, “ошондуктан Ак-Буура деп аталып” калганын, “Сулайман

пайгамбардын көз нурунан бүткөн суу” экендигин ырга салып, элдик каармандар менен байланышта берилет. Аскалардан атылып түшкөн шаркыратмалардан, мөлтүр булактардан куралган дарыяга мезгилинде Гапар Айтиев, Жолон Мамытовдой улуу инсандардын кири жуулуп, жүзү чайкалып, жээгин бойлоп улуу чыгармаларын жаратканы, көптөгөн таланттар ага тагдырлаш болгону, касиеттүү мүрөк дарыя элибиздин кан-жанына айланып өмүр тартуулаганы мазмундуу чагылдырылат. Адам турмушу табият менен өмүр жолунун кайсы бир сызыктары кесилишет эмеспи. Акын ошол дүйнөнү ачып берүүгө умтулуп жатат. Көрсө, Гапар Айтиев, Жолон Мамытов, Меңди Мамазаирова да өмүр-тагдыры, чыгармачылык жолу дал ушул Ак-Буура дарыясы менен бир нокоттон кесилишет экен.

М. Мамазаированын поэзиясында жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсү, тоолор, талаалар, көл, дарыялар, булактар, дегеле табияттын сансыз байлыктары чыгармаларынын тематикалык жактан байышына өбөлгө түзүшөт. Маселен, “Коңур жаздын байчечекейи”, “Жалбыз”, “Аткулак”, “Адырашман”, “Жийде бурак”, “Кызгалдактар доору” ырларында өсүмдүктөрдүн керемет кооздугун, жыпар-жытын сүрөттөбөстөн, алардын адам баласынын ден соолугуна пайдасы, кайсы ооруга даба болору, колдонуу ыкмалары, кайсы мезгилде жыйнап, кантип кургатуу керектигине чейин азыркы муун үчүн баалуу кеңештерди, маалыматтарды берүүсү, жаратылышты таанып билүүдө да кызматы чоң. “Жалбыз” деген ырын окуп көрөлү:

Нанга окшогон касиет бар жалбызда,
Жаңы гана бүчүр ачкан маалында,
Аткулакка кошуп мага кууруп бир,
Апам бизди тойгузганы жадымда.

Анан дагы көлөкөгө кургаткан,
Бөз баштыкка салып катчу апамдан
Сураганда: “Баш ооруга даары”- деп,
Чайга кошуп демдеп иччү жалбыздан [9].

Белгилөөчү жагдай, ырларда бүгүнкү күндө дары чөптөр сейрек кездешип баратканы, адамдардын кастыгынан жоголуп баратканы, жаштар болсо касиеттүү өсүмдүктөрдү көрсө да ажырата албай, жаратылыштан оолактап калганы жөнүндө омоктуу ой берилет.

Жыйынтыктар:

1. Акын М.Мамазаированын пейзаждык ырларында биринчиден, кыргыз жеринин кооздугун, ыйыктыгын, кереметин тартып берсе. Экинчиден, табият адам турмушун, анын жан-дүйнө толкунун, дүйнө таанымын сүрөттөдө чоң роль ойногон. Ырларындагы мындай гармонияны берүүдө турмуш чындыгы менен айкалыштырууда, элестетүүлүктү жарата билүүдө, акындык оргуган кыял, өткүр сезгичтиги, сөз менен иштөө чеберчилиги көрүнөрү белгиленди.

2. М.Мамазаированын адам менен жаратылыштын диалектикалык байланышын интерпретациялоодо көркөм ойлоо маданиятынын өзгөчөлүгү, образдар менен идеялардын көп маанилүүлүгү, руханий көңдөйлүккө каршы туруу чыгармаларындагы маанилүү адеп-ахлак сабактарынан үлгү алууга зарылдыгын түзөт.

Адабияттар тизмеси:

1. **Байбосунов, Али-Аскар.** Барпынын чыгармаларындагы космологиялык ой жүгүртүүлөр [Текст] / Али-Аскар Байболсунов.- Ф.: Кыргызстан маданияты, 1978.- 130 б.

2. **Мамазаирова, М.** Тандалмалар [Текст]: ырлар, поэмалар / М.Мамазаирова.- Бишкек: Турар, 2013.- 484 б.
3. **Темирова, Б.** "Манас" үчилтиги менен кыргыз поэзиясынын карым-катнашы [Текст] / Б. Темирова.- Бишкек: Аят, 2016.-144 б.
4. **Эркебаев, А.** Элдик эпостон адабий эпоско. Адабий изилдөөлөр жана сын макалалар [Текст] / А. Эркебаев.-Бишкек, 1999. -247 б.
5. **Мамазаирова, М.** Кайдадыр саргалдак зар ыйлайт [Текст] / М. Мамазаирова.- Бишкек: Ордо компани, 2022.-182 б.
6. **Исмаилова, Б.Т.** Адабияттагы жан бактылык менен айыгышкан күрөш [Текст] / Б.Т. Исмаилова // Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2016. -№6. - Б. 220-223.
7. **Байиева, Б.А.** А.Осмоновдун "Жеңишбек" поэмасын окутуунун технологиялары [Текст] / Б.А.Байиева // Наука. Образование.Техника.- Ош: КУМУ, 2022. - №3 (75). – Б. 129-135.
8. **Осмонова, Ж.Р.** Идейно-тематические особенности стихотворений Меңди Мамазаировой на тему Отечество [Текст] / Ж.Р.Осмонова // Наука.Образование.Техника.- Ош: КУМУ, 2023. - №1. – Б. 132-136.

DOI:10.54834/16945220_2023_3_179

Поступила в редакцию: 29.10.2023 г.

УДК:811.512.154.(575.2).

Пазилова Т.Ж.*ст.преп. Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б. Сыдыкова, Кыргызская Республика***Рысбаева А.А.***магистрант Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им.Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика***Алайбек к. Г.***магистрант Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им.Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика*

ТАТААЛ ЭТИШТЕРДИН КОМПОНЕНТТЕРИНЕ САЛЫШТЫРМА ТИПОЛОГИЯЛЫК АНАЛИЗ

Бул жумушта изилдөөнүн предмети катары кыргыз тилиндеги татаал этиштердин жасалуу компоненттери каралат. Изилдөөнүн негизги максаты - татаал этиштердин жасалышында жардамчы этиштердин курамдык компоненти катары алардын лексика семантикалык, грамматикалык өзгөчөлүктөрүнө салыштырма типологиялык талдоо жүргүзүү. Ошондой эле жардамчы этиштердин чактык өзгөрүүсү менен кошо татаал этиштердин жасалуу жана өзгөрүү формалары көрсөтүлгөн. Негизинен изилдөөдө анализ жана салыштырма талдоо жүргүзүү, методдору колдонулган. Изилдөөлөрдө татаал этиштин компоненти болгон жардамчы этишке грамматикалык талдоо жүргүзүлгөн. Алтай, анын ичинде түрк тилдериндеги татаал этиштер бул мезгилге чейин жакиши изилдене элек, өтө кылдат изилдөөнү талап кылган тил илиминин объектилеринин бири болуп саналары белгиленди. Татаал этиштер негизинен эки типте болот: I категориядагы татаал этиштер чакты уюштуруучу касиетке ээ. Экинчи категориядагы татаал этиштер чакчылдык функцияны гана аткара турган тагыраак айтканда, -а жана -р формасындагы чакчылдар этиштин функционалдык формалары менен «тур», «жур», «бер», «жат», «кал», «кой», «сал», «кет» сыяктуу көптөгөн жардамчы этиштерден турган татаал этиштер. Изилдөөдөн алынган жыйынтыктарды, кыргыз тилинин грамматикасы жана салыштырма типология дисциплинасынын практикалык жана лекциялык курсунда колдонууга болору сунушталды.

Негизги сөздөр: татаал этиштер; жардамчы этиштер; негизги этиш; чакчылдар; кыймыл аракет; лексикалык маани; этиштик категориялар; компоненттер.